

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Journal of the Faculty of Divinity of Çukurova University

Cilt / Volume: 23 • Sayı / Issue: 1 • Haziran / June 2023 • 118-133

e-ISSN: 2564-6427 • DOI: 10.30627/cuilah.1252708

HAÇLI SEFERLERİNDE KÖLE TİCARETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment on the Slave Trade in the Crusades

Nadir KARAKUŞ

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye

Assoc. Prof., Hitit University, Faculty of Divinity, Department of Islamic History, Çorum, Türkiye

nadirkarakus@hitit.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-1508-9752>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/ Received: 18.02.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 05.06.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.06.2023

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Nadir Karakuş)

Telif/Copyright: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Published by Çukurova University Faculty of Divinity, 01380, Adana, Turkey. Tüm Hakları saklıdır / All rights reserved.

HAÇLI SEFERLERİNDE KÖLE TİCARETİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

An Assessment on the Slave Trade in the Crusades

Öz

1095-1291 yılları arasında devam eden Haçlı seferlerinin karanlık ilişkileri ve çarpık tarafları içinde kölelik ve köle ticareti önemli bir yer işgal etmiştir. Türkistan, Deşt-i Kıpçak gibi bölgelerden köle olarak getirilip Suriye ve Mısır'da eğitilen memlükler, idareci, emir, hatta sultan olarak önemli işler başardıkları gibi emirlerindeki köle kökenli askerleri de büyük zaferlere imza atmışlardır. 1268'de Antakya Haçlı Prenslığı'ni ortadan kaldıran Baybars, 1289 yılında Trablus Haçlı Kontluğu'nu sona erdiren Kalavun gibi sultanların köle kökenli oldukları hatırlanırsa, memlüklerin başarıları daha iyi anlaşılacaktır. Onların bu başarı ve zaferlerine engel olmak isteyen Papalık ve Haçlılar, önlem olarak köle sevkiyatının durdurulması için çağrılar yapmışlardır. Bunun için de köle ticaretinin merkezinde yer alan İtalyan tâcirler kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak kutsaldan ziyade parayı ön plana çıkaran İtalyan denizci devletler ve bunlar arasında özellikle Cenevizliler, bu ticaretten aslan payını almak için bu çağrılara kulak asmamış, hatta kulaklarını tıkamayı tercih etmişlerdir. Onların bu tavırları da köle ticareti üzerinden Haçlı seferlerinin gerçek amaçlarından birinin ne olduğunu bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Haçlı Seferleri, Memlük, Köle, Ticaret, Cenevizliler.

Abstract

Slavery and the slave trade occupied an important place in the dark relations and distortions of the Crusades that continued between 1095-1291. The Mamlûks, who were brought as slaves from regions such as Turkestan and Dasht-i Kipchak and trained in Syria and Egypt, accomplished important works as administrators, emirs and even sultans, and their slave soldiers under their command achieved great victories. If it is remembered that sultans such as Baybars, who eliminated the Antioch Crusader Principality in 1268, and Qalavun, who ended the Crusader Count of Tripoli in 1289, were of slave origin, the achievements of the mamlûks will be better understood. The Papacy and the Crusaders, who wanted to prevent their successes and victories, called for the cessation of slave shipments as a precautionary measure. For this purpose, Italian merchants, who were at the centre of the slave trade, tried to be taken under control. However, the Italian maritime states, which prioritised money rather than the sacred, and especially the Genoese among them, did not heed these calls to get the lion's share of this trade and even preferred to turn a deaf ear. This behaviour of theirs has once again revealed one of the real aims of the Crusades through the slave trade.

Keywords: History of Islam, Crusades, Mamlûk, Slave, Trade, Genoese.

GİRİŞ

Kölelik, kadîm zamanlardan beri kendisini göstermiş, savaşlar sonucu ve bu işin ticaretinde hep var olagelmıştır. Romalılar MÖ. 164 yılında III. Pön Savaşı sonucu Kartaca'yı yok edip pek çok kişiyi öldürdükleri gibi 50.000 kişiyi de köle olarak satmışlardır.¹ Romalıların mağlup edilmez donanmalarında dahi köleler vazife yapar ve istemeden de olsa parlak zaferler kazanılmasına katkı sağladılar.² MS. 300-600 yılları arasında ortaya çıkan ilk büyük Afrika Devleti Gana'nın zenginlikleri arasında köle ticareti de büyük bir yekûn teşkil ediyordu.³

Ortaçağ, kölelerin acıklı hikâyelerine sahip olurken İslâm öncesi Cahiliye dönemiyle ilgili olarak da bir hayli trajik hadiseler aktarılır. Savaş esirleri köleleştirilirken, köle anneden doğan çocuklar da köle sayılıyor, zengin bir tâcirin hizmetinde mal gibi kullanılıyordu.⁴ Özellikle Doğu Arabistan'da ele geçirilen esirler köleleştiriliyor,⁵ bunlar arasında zenciler büyük yekûn teşkil ediyordu. Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinden Ümeyye b. Halef'in kölesi olan Bilâl-i Habeşî ilk akla gelenlerden idi ve bu siyahî köle daha sonra azad olunarak Hz. Peygamber'e arkadaşlık ve müezzinelik yapmıştı.⁷

Köle ticaretinin bir başka adresi de Türkistan idi. Maverâünnehir ve Horasan'da hüküm süren Samanîler'in (819-1005) zenginliği büyük ölçüde köle ticaretine dayanıyordu.⁸ Samanîler tarafından bir köle yolu oluşturulmuştu ve buna göre Harizm yolu ile Slav köleler, Kâbil yolu ile Hindû köleler, sınır boylarından da Türk köleler, Merv, Nişabur, Rey, Belh, Buhara, Semerkant, Herat şehirlerine getiriliyordu. Buralara getirilen kölelerin çoğu hadım edildikten sonra askerî eğitimden geçiriliyor, daha sonra da İslâm dünyasının belli başlı köle pazarlarına gönderilerek satılıyorlardı.⁹ Kırgızlar ise kölelerini yankesici ve hırsızlardan yakaladıkları kimselerden seçer ve onları cezalandırma yanında bir nevî rehabilitasyona da tabi tutarlardı.¹⁰

Büyük zaferlerin kazanılmasında kölelerin oynadıkları aktif rol ise bu ticareti daha sıra dışı hale getirdi. 1071'de kazandığı Malazgirt Zaferi ile İslâm'ın en önemli liderlerinden birisi

¹ Emma Marriot, *Bir Nefeste Dünya Tarihi*, çev. Egemen Yılmaz (İstanbul: Maya Kitap Yayınları, 2015), 33.

² Tolga Uslubaş, *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi* (İstanbul: Karma Kitaplar Yayınevi, 2007), 55.

³ William H. McNeill, *Dünya Tarihi*, çev. Alâeddin Şenel (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002), 428.

⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târihi'l-Arab kable'l-İslâm* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1968), 5/573-574.

⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târihu't-Taberî)* (Beyrut: Dâru't-Turâs 1387), 1/227.

⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 1/83, 100; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. şrh. M. es-Sekkâ-î. Ebyârî-A. Şelbî (Kahire: y.y. 1375/1955), 1/317-318; İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 3/177; Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397), 1/77; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî (Mısır: Dâru'l-Mearif, 1959), 1/184-185; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 1/178, 182; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1/239; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/456; İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 2/366; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 3/112; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997), 1/666; İbn Manzûr, *Muhtasar-ı Târih-i Dimaşk*, thk. Ruveyha en-Nahhâs vd (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984), 4/76; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423), 16/229; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 3/213, 232.

⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/248; İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, 1/509; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 1/187; İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/224; 3/177; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 1/180; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/349; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 3/353; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fî Târihi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (by: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/1000; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.), 1/145; Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418), 4/45-46; Sibt İbnü'l-Acemî, *Kunûzü'z-Zehab fî Târih-i Haleb* (Halep: Dâru'l-Kalem, 1417), 2/17.

⁸ Taberî, *Târih*, 9/513-515; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 16/148-150; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 10/126-127; Aydın Usta, "Samanîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/67.

⁹ Maurice Lombart, *İslâm'ın Altın Çağı, İlk Zafer Yıllarında İslam*, çev. Nezih Uzel (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 72.

¹⁰ Bahaeddin Ögel, *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi* (Ankara: TTK Yayınları, 1984), 208.

kabul edilen Sultan Alparslan'ın seçme gulâmlarına¹¹ komuta eden Savtegin, hadım bir köle olmasına rağmen Selçuklu ordusunun en önemli şahsiyetlerinden birisiydi.¹² Üstelik Bizans İmparatoru IV. Romanos Diogenes'i (1068-1071) esir alan kişi de bir köle idi.¹³ Sultan Alparslan'ın galip geldiği ve esir aldığı Gürcü emirlerinin şimdi sadece kendisinin köleleri olduklarını ortaya koymak için iki kulaklarına da kendi isminin yazdığı küpeler takması¹⁴ ise bu konunun bir başka ilgi çekici yönüdür.

X. yüzyıla kadar, yani Bağdat ekonomik üstünlüğünü Kahire'ye kaptırmadan önce her sene Bağdat esir pazarına özellikle Türkistan ve Fergana bölgesinden sayısız Türk esir getirilmekte idi. Bağdat sarayına ve şehrin zenginlerine satılan bu kölelerin çoğunluğu asker olarak istihdam edilirdi. Fergana bölgesinin savaşçı askerlerin merkezi olmasının önemli bir nedeni de Fergana Vadisi'nin etrafında yer alan demir madenleri idi. Buranın kaliteli demirinden yapılan silahlar da bölge halkının savaşçı ruhuna katkı sağlıyor, diğer yandan köle ticareti bölgenin en önemli gelir kaynakları arasında zikrediliyordu.¹⁵

X. asır başlarına kadar Venedik'in ana ihraç maddesi Orta Avrupa'dan getirilen Macar ve Slav kölelerden oluşuyordu;¹⁶ ancak bu milletlerin Hıristiyanlığı seçmeleri ile köle ticaretine son verilmişti.¹⁷ İspanya ve İtalya limanlarında özellikle de Civita-vecchia iskelesinde dahi köle ticareti yapılıyordu. Çok daha gerilere gidilecek olursa, VIII. asırda Venediklilerin Roma'da bir köle pazarlarının olduğu görülür. Ancak papalığın merkezinde böyle bir pazarın olması, kendi söylemleri ile çelişen Papa Zacharias (741-752) bu pazarın kapatılmasını sağlamıştı.¹⁸ Yine Hıristiyan tüccarların kendi dindaşlarını Endülüs, Kuzey Afrika ve Suriye'de köle olarak satmalarına karşı Frank hükümdarı Charlemagne (768-814) yanında Papa I. Hadrianus (772-795) da şiddetli yasaklamalar getirmişti.¹⁹

Bizans, köle ticaretinin en önemli duraklarından birisi idi ve köleleri saray hizmetleri yanında kendisine oldukça kâr getiren dokuma atölyelerinde çalıştırırdı.²⁰ Bu dönemde Ruslar da köle ticaretinin en önemli aktörlerinden idiler. Ruslar, 911 yılında Bizans'la yaptıkları sulh ve ticaret anlaşmalarını 945'te yenilemişlerdi. Bu anlaşmalar sonucunda Rus tâcirleri, Bizans'ta belirli mahallelerde koloniler oluşturmak, Bizans ipeklilerini satın almak ve köle ticaretini devam ettirmek imtiyazını elde etmişlerdi. Rusların 987'de Hıristiyanlığa geçtiğini hatırlayacak olursak,²¹ bu ticarî imtiyazların gittikçe genişletildiği kanaatine varabiliriz. Nitekim XIV. asırda Azak Denizi kıyılarında Cenevizliler, Venedikliler, Floransalılar, Ulahlar, Macarlar, Polonyalılar, Yunanlar, Ermeniler, Mısırlılar, Altınorda'nın mültezimleri ve Ruslar buluşuyor, her tarafta "cumane" dili yani Türkçe kullanıyorlardı. Burada Sivas'tan Fransa'ya kadar olan güzergâh ve pazarlarda olan bitenlerden haberdar olunuyordu. Batı Karadeniz sahillerinde yer alan Akkırman'a da kürk, tuzlu balıklar ve şarap gibi değerli mallar yanında köleler de getirilerek burada satılıyorlardı.²²

¹¹ Türk-İslâm devletlerinde orduda, sarayda ve idarî işlerde çalıştırılan köle ve esirlere verilen addır. Bk. İbn Abdürabbih, *el-İkdül-Ferîd*, nşr. Ahmed Emin vd (Kahire: Matbaatu Lünceti't-Te'lif ve'n-Neşr, 1940-1953), 2/203-204.

¹² David Nicolle, *Malazgirt 1071, Bizans Gücünün Çöküşü*, çev. Özgür Kolçak (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 25; Aziz Başan, *The Great Seljuqs, A History* (London: Routledge, 2010), 80.

¹³ Ali Sevim, *Malazgirt Meydan Savaşı* (Ankara: TTK Yayınları, 1971), 82.

¹⁴ Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Sireti's-Sultan Celâleddin Mengüberti, Celâleddin Harizmşah Biyografisi*, çev. Necip Asım, nşr. Mustafa Demirci (Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021), 40.

¹⁵ V. Barthold, "Fergana", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 4/561.

¹⁶ Henri Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 15, 27.

¹⁷ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: TTK Basımevi, 1986), 3/303; Henri Pirenne, *Hız Muhammed ve Charlemagne*, çev. M. Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006), 96.

¹⁸ Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 27-29; Th. W. Juynboll, "Abid", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 1/111.

¹⁹ William Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. E. Ziya Karal (Ankara: TTK Yayınları, 2000), 104.

²⁰ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 22.

²¹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK Yayınevi, 1987), 24-25, 60.

²² Aurel Decel, "Karadeniz", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1993), 6/242-243.

Haçlı seferlerinde ise Memlük kökenli Dımaşk Atabegi Tuğtegin'den²³ Musul valisi Çavlı'ya;²⁴ Sultan Baybars'tan onun ardılı Kalavun'a kadar pek çok köle kökenli lider, Haçlılara karşı önemli başarılar kazanmışlardı. Bu durum da Haçlıları, baş edemedikleri memlüklere ve Suriye ile Mısır'a yapılan köle sevkiyatını engellemeye yönelik bazı girişimlere sevk etmiştir. Köle ticaretine konulmaya çalışılan ambargo da seferlerin gerçek amaçlarından biri olan iktisadî kazanımları su yüzüne çıkardığı gibi dönemin çıkar ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda bu makale Suriye ve Mısır'a köle tüccarları tarafından sevk edilen memlüklere, seferlerin akışına nasıl yön verdiklerini de ortaya koymaya çalışacaktır.

1. HAÇLILARIN KORKULU RÜYASI MEMLÜKLER

Kölelik sistemi, diğer ismi ile Memlük sistemi, Eyyûbî²⁵ ve özellikle de Memlük/Kölemen Devleti (1250-1517) ordularının vazgeçilmezi idi.²⁶ Doğu'nun en ilgi çekici yönlerinden birisinin, kölelikten ordu başkumandanlığına; hatta sultanlığa uzanan hikâyesi olduğunun farkına varan Haçlılar, Memlük sistemine hayran oldukları kadar bu uygulamaya hayret de etmişlerdi.²⁷ 1148'deki İkinci Haçlı Seferini büyük bir fiyasko ile sonlandıran²⁸ ve "Şamlı ihtiyar tilki" olarak tanımlanan²⁹ Atabeg Mu'nuddin Üner, köle kökenli bir geçmişe sahipti.³⁰ Haçlı seferlerinin en önemli ve dikkat çeken siması Sultan Baybars (1260-1277) da köle kökenli idi ve Sivas esir pazarından Halep'te yeniden satıldığı Kılıç Hanı'na uzanan hikâyesi ile hafızalarda önemli bir yer edinmişti.³¹ Kendisini satın alan efendisi Alâeddin Aytegin el-Bundukdâr'a nisbeten "*el-Bundukdârî*",³² Mısır'daki Ravza Adası'nda³³ kendisini yetiştirerek seçme Memlüklere arasına katan efendisi es-Salih Necmeddin Eyyûb'a (1240-1249) izafeten de "*es-Salihî*" olarak isimlendirilmişti.³⁴ Baybars'ın sadık arkadaşı ve Bahrî Memlük sultanlarının genellikle kendi

²³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/13; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire fi Mülûk Mısır ve'l-Kahire*, nşr. M. Hüseyin Şemseddin (Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992), 5/234.

²⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 2/238.

²⁵ Hamilton A. R. Gibb, "The Armies of Saladin", *H. A. R. Gibb, Studies on the Civilization of Islam*, ed. S. J. Shaw and W. R. Polk (Boston: Beacon, 1962), 74-90.

²⁶ Bk. Bernard Lewis, *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry* (Oxford: Oxford University Press, 1990), 25-128.

²⁷ Linda S. Northrup, *From Slave to Sultan* (Stuttgart: Steiner, 1998), 10-340; Alexios G. C. Savvides, "Some Notes on the Ghazi Warriors of the Muslim Faith in the Middle Ages", *Journal of Oriental and African Studies* 11 (2003), 211-214.

²⁸ Süryani Mikhail, *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi*, çev. Hrant D. Andreasyan (Ankara: TTK Kütüphanesi Tercüme Kısım, 1944), 140; William of Tyre, *A History of Deeds Done Beyond the Sea*, çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey (New York: Colombia University Press, 1943), 2/180-194; Stanley Lane-Pool, *Saladin and the Fall of the Jerusalem* (London: Independently Published, 1898), 67; Thomas F. Madden, *The Concise History the Crusades* (New York: Rowman & Littlefield, 2014), 57-59; Thomas Asbridge, *Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2014), 188; Paul M. Cobb, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. Ekin Duru (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 211-212.

²⁹ Amin Maalouf, *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*, çev. M. A. Kılıçbay (İstanbul: Telos Yayıncılık, 1998), 193.

³⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 9/158; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 27/150; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah et-Türkî (b.y., Dâru Hicr, 1418/1997), 16/326; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 5/286; İbn Vâsıl, *Müferrücu'l-Kurûb fi Ahbâri Benî Eyyûb*, thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd (Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957), 1/9, 72; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 20/395; Ebû Şâme, *er-Ravzateyn fi Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrahim Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 1/128.

³¹ İzzeddin İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, çev. M. Şerefüddin Yaltkaya (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), 2/XII; Peter Thorau, *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century* (London: Longman, 1992), 13 vd.; Nadir Karakuş, *Baybars*, ed. A. Demircan-Ş. Öz (İstanbul: Ensar Yayınları, 2022), 17.

³² İbn Manzûr, *Muhtasar-ı Târih-i Dımaşk*, 3/45; Kutbeddin Yunîni, *Zeyl-u Mir'âti'z-Zamân* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992), 1/12; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/198-200; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 29/435-436; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/364; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Divânu Mübtede' ve'l-Haber fi Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihim min Zevî's-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 5/421-422; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ fi Snaâti'l-İnşâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 3/299; Safedî, *Nüzhету'l-Mâlik ve'l-Mülûk fi Muhtasarı Sireti men vellâ Mısır ve'l-Mülûk*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003), 1/150.

³³ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu'z-Zâhir fi Sireti'l-Melik'z-Zâhir*, nşr. Abdülaziz el-Huveytır (Riyad: Meşveret, 1396/1976), 336; İbn Dokmak, *Nüzhету'l-Enâm fi Tarihi'l-İslâm*, thk. Dr. Semîr Tabbâre (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 47.

³⁴ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, 1/23; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904), 4/155; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre fi Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* (b.y., y.y., ts.), 1/72, 87; Yunîni, *Zeyl-u Mir'âti'z-Zamân*, 3/239; Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/141, 181; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 27/360-362; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/598; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, 5/417; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 14/34, 47; Makrizî, *es-Sülûk li Marifeti Düveli'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,

neslinden geldiği Seyfeddin Kalavun (1279-1290) da aslen Kıpçak kökenli bir köle idi. Bin dinar gibi yüksek bir meblağa satıldığı için de yüksek değerini ortaya koymak için kendisine “*el-Elfi*” denilmişti.³⁵ Haçlı seferleri tarihçisi Steven Runciman da köle kökenli Kalavun için daha Sultan olmadan önce, “Baybars’ın emirlerinin en kabiliyetlisi” ifadesini kullanır.³⁶ Kölelikten emirliğe; hatta sultanlığa yükselen bu yiğit savaşçılar, idareci olarak da önemli işler başarıyor ve birbirlerini “*hoşdâş*” olarak kabul ediyor, aralarında bu yolla sıra dışı bir birlik ve dayanışma ruhu ortaya koyuyorlardı.³⁷

Memlükler sadece Moğollara büyük darbe indirmemiş, Haçlıları da pek çok kez mağlup etmişlerdi. Baybars (1260-1277), 1268’de Antakya Haçlı Prinkepsliğini (1098-1268) sona erdirmiş, 1289’da Kalavun (1279-1290) Trablus Haçlı Kontluğu’nu (1109-1289) tarihten silmiş, oğlu el-Eşref Halil (1291-1293) de son noktayı koyarak 1291’de Haçlıları Suriye ve Filistin sahillerinden çıkarmıştı.³⁸ Bunun yanında şövalye tarikatlarının ele geçirilemeyen kaleleri Memlüklerin eline geçmiş, kimseye geçit vermeyen Hospitalier (Saint Jean) şövalyelerine ait Krak des Chevaliers veya Hısnü’l-Ekrâd Kalesi 1271’de Memlüklerin olmuştu.³⁹ Aynı yılın başında Tapınakçıların Chastel Blanc dedikleri Safisa Kalesi Baybars ve Memlüklerine boyun eğmişti.⁴⁰ Baybars’ın hoşdaşı emir Fahreddin el-Mukrî ise bir başka Tapınakçı kalesi olan Tartosa’yı fethederek, şövalyeleri büyük bir ümitsizliğe sevk etmişti.⁴¹ Üçüncü şövalye tarikatı olan Tötonların ana karargâhı olan Hunîn veya Montfort (Starkenberg: Güçlü Dağ) da kısa sürede Baybars’a boyun eğerek tarihe karışmıştı.⁴² Şüphesiz ki bu büyük başarılar da disiplinli memlük askerleri tarafından gerçekleştirilmişti. Bunun için de Suriye ve Filistin’e köle akışını durdurmak için Papalığın ve Haçlıların bazı önlemler almaları, köle tacirlerine yönelik ambargo koymaları ve bazı yaptırımlar uygulamaları gerekiyordu.

2. KÖLE SEVKİYATINA PAPALIĞIN AMBARGO GİRİŞİMLERİ VE KARŞI ÖNLEMLER

Papalık ve Haçlılar, Memlüklerin Suriye ve Filistin’de yaptıkları bu başarılı taarruzlar karşısında dehşete düşerek Mısır ordusunun temel direği olan köle sevkiyatını engellemeye çalıştılar. Deşt-i Kıpçak bölgesinden Karadeniz ve boğazlar kanalıyla yapılan köle sevkiyatını engellemek için de bazı girişimlerde bulundular. Bu sırada zaten bazı olumsuz gelişmeler de köle sevkiyatını zaafa uğratmaya başlamıştı. 1260’ta Ayn-i Câlût’ta Moğolları durduran Memlükler,⁴³

1418/1997), 1/487, 496; Makrizî, *Hitât*, 1/198; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu’z-Zâhire*, 7/3, 30; İbn Vâsıl, *Müferrücu’l-Kurûb*, 5/350.

³⁵ İbn Şeddâd, *el-A’lâku’l-Hatîre*, 1/70, 76; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 17/521; Yunîni, *Zeyl-u Mir’âti’z-Zamân*, 2/337; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 30/14, 24; İbn Haldun, *Kitâbü’l-İber*, 5/452; Kalkaşendî, *Subhu’l-A’sâ*, 14/341; Makrizî, *es-Sülûk*, 5/117; Makrizî, *Hitât*, 2/343; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu’z-Zâhire*, 7/266-268; Safedî, *Nüzhetu’l-Mâlik ve’l-Mülûk*, 1/158-159; Kamaruzaman Yusoff, “Al-Malik Al-Mansur Qalawun”, *Jebat*, 17 (1989), 71-82; Ali Aktan, “Bahri Memlüklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı”, *TTK Belleten*, 59/226 (1995), 605-620.

³⁶ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/273.

³⁷ Ebü’l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/88, 115-116; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 29/460; 31/63, 160; 32/20; 33/21; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu’z-Zâhire*, 8/236, 280; Makrizî, *es-Sülûk*, 4/56; Makrizî, *Hitât*, 3/421; David Ayalon, “Memlük Devletinde Kölelik Sistemi”, çev. Samira Kortantamer, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4 (1989), 211-247.

³⁸ Ebü’l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 4/24-26; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 17/624-626; İbn Haldun, *İber*, 5/463-466; Kalkaşendî, *Subhu’l-A’sâ*, 4/158-160; Makrizî, *es-Sülûk*, 2/371-373; Makrizî, *Hitât*, 3/193-195; Safedî, *Nüzhetu’l-Mâlik ve’l-Mülûk*, 1/166-168.

³⁹ İbn Şeddâd, *el-A’lâku’l-Hatîre*, 1/81; Ebu’l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 4/6; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu’z-Zâhir*, 376-377; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 641; D. J. Cathcart King, “The Taking of Crac des Chevaliers in 1271”, *Antiquity* 23 (1949), 83-92.

⁴⁰ Yunîni, *Zeyl-u Mir’âti’z-Zamân*, 3/255; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu’z-Zâhir*, 375; Malcolm Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, çev. Berna Ülner (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006), 253.

⁴¹ İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzu’z-Zâhir*, 378-379; Makrizî, *Hitât*, 4/97; Ebu’l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 4/6; Jonathan Riley-Smith, “The Templars and the Castle of Tortosa”, *English Historical Review* 84 (1969), 278-288.

⁴² Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, 23/188; Harold Lamb, *Selâhaddin Eyyubi ve Haçlılar*, çev. Sinem Ceviz (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2017), 472; Nadir Karakuş, *Baybars*, 75-76; Denys Pringle, “A Thirteenth-Century Hall at Montfort Castle in Western Galilee”, *Antiquaries Journal*, 66 (1986), 52-81; Rafael Frankel, “Montfort”, *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, ed. E. Stern (Jerusalem: Simon & Schuster, 1993), 3/1070-1073.

⁴³ İbnü’l-Adîm, *Buğyetü’t-Taleb*, 2/1020; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 4/155-156; İbn Şeddâd, *el-A’lâku’l-Hatîre*, 1/103-109; Yunîni, *Zeyl-u Mir’âti’z-Zamân*, 1/366; Ebü’l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/205; Nüveyrî, *Nihâyetü’l-Ereb*, 29/474-475; İbn

bir müddet sonra köle akışının karayolu cihetinin İlhanlılar (1256-1353) tarafından kapatıldığını gördüler. Köle ticareti için kara yolunun Moğollar tarafından kapatılması ile boğazlardan Memlük akışını sağlayamayan Baybars, Bizans'a yaklaşma zarureti hissetmişti. 1261'de İstanbul'u Lâtinlerin elinden geri alan⁴⁴ İmparator VIII. Mikhail Palailogos (1261-1282),⁴⁵ Mısır'daki Melkai Patriği'nin kendisine gönderilmesi için Baybars'tan olumlu cevap alınca iyi ilişkilerin de temeli atılmış, karşılıklı olarak elçiler ve hediyeler gönderilmişti.⁴⁶

Bununla da yetinmeyen Baybars, İlhanlılara karşı en önemli müttefiki olan Karadeniz'in kuzeyinde kurulan Altın Orda Devleti (1241-1502) ile de bu konuda iyi ilişkiler kurmuştu. Altın Orda'nın Bizans'a baskısı, genelde Boğazlar yolunun açık tutulmasını sağlamıştı. Berke Han'ın yeğeni ve efsane kumandanı Nogay, 1265 ilkbaharında Bulgar sınırında Bizans güçlerine büyük bir bozgun yaşatmış, İmparator VIII. Mikhail Palailogos, bir Ceneviz gemisi ile İstanbul'a ulaşarak canını zor kurtarabilmişti. Altın Orda ile iyi ilişkiler kurması gerektiğinin farkına varan İmparator VIII. Mikhail Palailogos, gayrimeşru kızı Euphrosyne'yi kumandan Nogay ile evlendirerek Cuçi ulusu ile dostane ilişkiler kurmaya çalışmıştı.⁴⁷ Bizans'ın bu itaatkâr tavırları da köle sevkiyatının Boğazlar üzerinden daha kolay işleminin önünü açmıştı.

Nogay'ın Balkanlar üzerinden yaptığı başarılı sefer, daha sonra kesintiye uğrasa da Bizans bu saldırıları biraz da Memlüklere olan yakınlaşması ile durdurabilmişti. Altın Orda hükümdarı Mengü Timur'un (1266-1280) ordusunun H. 668 (1269-70) yılında İstanbul'u ele geçirmek amacıyla gerçekleştirdiği bir başka sefer, o sırada İstanbul'da bulunan Memlük elçisi Fârisüddin Mes'ûdî tarafından diplomatik yollarla durdurulmuş, fakat elçi, Sultan Baybars'ın izni ve haberi olmaksızın yaptığı bu hareket dolayısıyla Kahire'ye dönüşünde tutuklanmıştı.⁴⁸ Baybars'ın emirini cezalandırma nedeninin sadece başına buyruk iş yapması olmadığını; bunun yanında köle ticaretinin sekteye uğramasını önlemeye yönelik olduğunu da kolayca tahmin edebiliyoruz.

3. KÖLE TÛCCARLARI

Güçlü donanması ve deniz ticareti ile öne çıkan Venedikliler, Doğu'ya Orta Avrupa ve Balkanlardan köle temin ediyorlardı. Daha 750 yılında bazı Venedikliler Roma'dan köle satın alarak bunları Kuzey Afrika'da satıyor ve bundan büyük paralar kazanıyorlardı.⁴⁹ Venediklilerin köle ticareti için kullandıkları en önemli limanlardan birisi Dalmaçya sahillerindeki Dubrovnik idi. O zamanlar Ragusa olarak bilinen bu liman şehri, Venedik'in Akdeniz'e ve Karadeniz'e giden gemilerinin kolaylıkla uğradıkları güvenli bir limandı.⁵⁰ Venedikliler dışında da köle tâcirleri vardı ve onlar bu işten oldukça zengin olmuşlardı. Narbonne Yahudileri, tefecilik yanında köle ticareti ile de zenginliklerini ikiye katlamayı ihmal etmiyorlardı.⁵¹ İsmi verilmeyen Orleanslı bir köle tüccarı IX. yüzyılda Saksonyalı kölelerden olan sermayesi ile zengin olmuş bir başka tâcirdi.⁵²

Kesîr, *el-Bidâye*, 17/399-402; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, 5/437-438; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 3/498; Makrizî, *es-Sülûk*, 1/516, 523; Makrizî, *Hıtât*, 3/85-87; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 7/344-345; Safedî, *Nüzhetü'l-Mâlik*, 1/150; B. Spuler, *İran Moğolları: Siyâset, İdare ve Kültür-İlhanlılar Devri 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü (Ankara: TTK Yayınları, 1957), 67-68; Rene Grousset, *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*, çev. M. Reşat Uzman (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980), 418.

⁴⁴ Haçlılar, Dördüncü Haçlı Seferi'nin yönünü Mısır'dan İstanbul'a çevirmişler ve bu kadim şehri ele geçirerek 1204-1261 yılları arasında İstanbul ve çevresinde bir Lâtin Devleti kurmuşlardı. Bk. Geoffroi de Villehardouin, *Konstantinopolis'te Haçlılar*, çev. Ali Berktaş (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001), 13-185.

⁴⁵ İslâm Tarihi kaynakları Bizans İmparatoru VIII. Mikhail Palailogos için "*el-Eşkerî*" ismini kullanırlar. Bk. Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 3/218; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 27/362; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber*, 5/459; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 15/81; Makrizî, *es-Sülûk*, 2/154; Makrizî, *Hıtât*, 3/414; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, 7/55, 103.

⁴⁶ P. M. Holt, *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakınoğu*, çev. Özden Arıkan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 161.

⁴⁷ Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, 378;

⁴⁸ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 27/362.

⁴⁹ Maria Pia Pedani, "Venedik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/44-47.

⁵⁰ Şerafettin Turan, "Dubrovnik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/542.

⁵¹ Pirenne, *Hız Muhammed ve Charlemagne*, 97.

⁵² Henri Pirenne, *Orta Çağ Kentleri*, çev. Şadan Karadeniz (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 23.

İslâm dünyasının merkezi olan Irak, Suriye ve Mısır'da köle tâcirleri diğer meslektaşların tâbi olduğu vergilerden muaf tutulurdu. Köle tâciri Orta Asya'dan aldığı köleleri doğrudan Mısır'a getirmez, topladığı köleleri İslâm âlemine arz için ilk önce büyük şehirlerde açılan köle pazarlarına götürürlerdi. Bunların en meşhurları Dımaşk,⁵³ Fustat ve Bağdat'taki "dâru'r-rakîk" denilen köle pazarları idi.⁵⁴

Köle tüccarları, Haçlı seferleri esnasında değişik kimlikler ile karşımıza çıkar. Frank bir köle tüccarının faaliyetlerini, Haçlı seferlerinin sıra dışı anlatımını yapan kaynağımızdan öğreniyoruz. Şeyzer ailesinin önemli bir bireyi olan Üsâme b. Münkız,⁵⁵ Kudüs Haçlı Kralı ve Kraliçe Melisende'nin kocası Foulque'ü (1131-1143)⁵⁶ sık sık ziyaret ettiğini ve onunla sıcak ilişkiler kurduğunu söylemekten çekinmez. Zira Kraliçe'nin babası Kral II. Baudouin'in (1118-1131) Üsâme'nin babasına minnet borcu vardı.⁵⁷ Bu ziyaretler sırasında Frank köle tâcirleri, aldıkları esirleri fidyesini ödeyip satın alması için Üsâme'ye getiriyorlardı. O da imkân olduğu kadar bu Müslüman esirleri satın alıp azat ediyordu.⁵⁸ Bir seferinde William Jiba adlı bir Frank köle tâciri, denizde 400'e yakın Mağribli hacının bulunduğu bir tekneyi ele geçirmişti. Bu Mağribli hacıların bir kısmını Üsâme satın almış, parasının yetmediklerini de cömert Dımaşk Emîri Muînüddin Üner (öl. 1149) vasıtası ile özgürlüklerine kavuşturmuştu. Buna rağmen köle tüccarı William Jiba'nın elinde 38 esir kalmıştı. Bunlardan birisi de Üsâme'nin 43 dinara satın aldığı bir dervişin hanımı idi. Üsâme bunlardan 10 tanesini ve bu hanımı satın almak istemiş ama esir tüccarı Frank, hepsini birden satma niyetinde olduğunu söylemişti. Üsâme, çaresiz ve eli boş dönmüş ama o gece her nasılsa hepsi de kaçıp kurtulmuştu. Daha sonra bu esirler Akkâ'nın Müslüman köylülerince İslâm topraklarına ulaştırılmıştı. Akkâ köylerinin ahalisi, seferler esnasında bu hizmeti adet haline getirmişlerdi. Ancak ertesi sabah köle tüccarı Frank, satın almak isteyip te alamadığı kadının parasını Üsâme'den ister. Üsâme, kadının getirilmesi karşılığında ancak parayı ödeyebileceğini söylemesine karşın, William Jiba esiri olan kaçak kadının parasını istemekte ısrarcı davranır. Şeyzerli Üsâme de Haçlı köle tüccarının ısrarı üzerine bu parayı öder ve bu zavallı insanların kurtulmasına sevinerek teselli olur.⁵⁹

Üsâme'den sonraki dönemdeki köle ticareti daha farklı bir karakter kazanmaya başlamıştır. Mısır Eyyübî hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyüb (1241-1249) tarafından Nil'deki Ravza Adası'nda konuşlandırılan Bahrî Memlükleri, genellikle Kıpçak ve Harizm kökenli idiler. Deşt-i Kıpçak, Orta Asya ve Kafkasya'dan getirilen bu köleler, "hoca" adı verilen tâcirler tarafından belli merkezlerden alınarak Mısır ve Suriye'ye ulaştırılıyordu.⁶⁰ Kırım ve Mısır arasındaki bu köle ticareti büyük ölçüde Cenevizlilerin gemileri ile sağlanıyor, doğal olarak bu ticaretin bir tarafında da Cenevizliler yer alıyordu.⁶¹

Cenevizli köle tâcirleri, daha çok Baybars döneminden (1260-1277) itibaren bu işten büyük kazanç temin etmişlerdi. Mısır için hayatî öneme sahip köle sevkiyatının yapıldığı İstanbul ve Çanakkale boğazları yanında, bu işin içinde yer alan köle tüccarları da Baybars için oldukça önemli idi. Cenevizlilerin Volga'nın kenarındaki Altın Orda başkenti Saray'a kadar gittiklerine dair bilgilerden yola çıkarak,⁶² onların Azak Denizi'nin ötelere geçerek esir ticaretinde bulduklarını rahatlıkla söyleyebiliriz. 1261'den itibaren İstanbul'daki Lâtin imparatorluğunun yıkılarak burada tekrar bir Grek imparatorluğunun kurulmasında Cenevizlilerin etkin rolünü

⁵³ İbn Asâkir, *Tarihü Dımaşk*, 13/71; 53/437; 64/57.

⁵⁴ İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, 8/215; 10/36; 15/147, 326; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 9/80; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, 3/1352; İbn Hallikân, *Vefeyât*, 2/93; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 33/196; Yâkût, *Mu'cem*, 2/420.

⁵⁵ D. S. Richards, "Crusades", *Encyclopedia of Arabic Literature* (London: Cambridge University Press, 1998), 1/178.

⁵⁶ William of Tyre, *A History of Deeds*, 2/51-55; Joseph Chartrou, *L'Anjou de 1109-1151* (Paris: Presses Universitaires de France, 1928), 98 vd.; Hans Eberhard Mayer, "Studies in the History of Queen Melisende", *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972), 95-182.

⁵⁷ Geniş bilgi için bk. B. Carra de Vaux, "Ousama, un Emir Syrien au Ier Siecle des Croisades", *Revue des Questions Historiques* 58 (1895), 367-390.

⁵⁸ Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, çev. Yusuf Ziya Cömert (İstanbul: Kitabevi, 2012), 114.

⁵⁹ Üsâme b. Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, 114-115.

⁶⁰ Kalkaşandî, 8/178-179.

⁶¹ Thorau, *The Lion of Egypt*, 120.

⁶² Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 405-406.

hatırlayacak olursak,⁶³ köle ticareti için Boğazların kontrolünü elinde bulunduran Bizans'ın ve köle tüccarlığı da yapan Cenevizlilerin Baybars'a sağlayacağı olumlu katkıyı rahatça görebiliriz. Köle sevkiyatına yaptıkları olumlu katkıdan dolayı, bu ticaretin en önemli aktörü olan Cenevizlilere 1268'de Antakya düştükten sonra da St. Jean Kilisesi ile onun çevresindeki mahalleyi kullanma haklarına sahip olma avantajı devam ettirilmişti.⁶⁴ Bu olaylar ve gelişmelerden yola çıkarak Papalığın köle ticaretinin durdurulması için koymaya çalıştığı ambargonun çok da işe yaramadığına kolayca hükmedebiliriz.

Cenevizliler ile bu yakınlaşma, Sahil Frankları arasındaki dengeyi de Baybars lehine bozmuştu. Cenevizliler, Akkâ'daki Venediklilere karşı birlikte oldukları Toron ve Sûr (Tyre) hâkimi Philippe de Montfort (öl. 1270)⁶⁵ ile birlikte Baybars'ı güçlü bir müttefik olarak yanlarına almaya karar verdiler. Ancak Akkâ önlerine gelen Baybars, müttefikleri gelmediği için buradan ayrıldı. Baybars, 1266'da Akkâ önlerinde görünüp Tapınakçılara ait⁶⁶ Taberiye Gölü'nün kuzeybatısındaki Safed/Saphet⁶⁷ kuşatmasına gitti.⁶⁸ Sultan Baybars'ın bu sırada Cenevizlilere verdiği desteğin Suriye ve Filistin sahillerindeki denge politikası yanında Cenevizlilerin köle sevkiyatında oynadıkları olumlu rol de etken olmuştur diyebiliriz.

Bundan sonra Baybars ile Philippe'nin araları gerginleşti ve Baybars artık Moğolların Alamut'u yerle bir etmelerinden sonra elinde güçlü bir silah haline gelen Haşhaşîlere Philippe'yi 17 Ağustos 1270'de Sûr katedralinde dua ederken öldürttü.⁶⁹ Böylece köle sevkiyatının önündeki bir başka engel Kudüs ve Kıbrıs Kralı III. Hugue de Lusignan (1267-1284) ile Philippe'nin ittifakını ortadan kaldırmış ve Haçlıların arasında oluşacak güçlü bir ittifakı engellemiş oluyordu.⁷⁰ Diğer yandan Mısır için elzem olan köle ticaretine hâkim olan Cenevizliler de böylece Baybars karşısında yalnızlaşmış ve itaat altına alınmış oluyordu.

Nitekim Philippe'nin ortadan kaldırılmasından hemen sonra bölgeye gelen İngiltere veliyaht prensi de bölgedeki köle ve silah ticaretinden paralar kazanan İtalyanların tavrı karşısında hayretler içinde kalmıştı. İngiltere veliyaht prensi Edward, 1270 yazında beraberinde eşi Kastilya prensesi Eleanor ile bin kişilik bir ordunun başında Akkâ'ya doğru yelken açmıştı.⁷¹ Bir ay sonra da kardeşi Edmund of Lancaster takviye kuvvetler ile onu izlemişti. Ancak bu gelen kuvvetler Sultan Baybars'ı korkutacak büyüklükte değildi. Edward da Akkâ'ya gelince aradığını bulamamış, buradaki Mısır ile kereste ve demir ticareti yaparak onların silahlanmasına katkıda bulunup, yüksek kârlar elde etmeyi tercih eden Venediklileri görünce sukût-ı hayale uğramıştı. Dahası Bizans'ın müttefiki olmasından dolayı Mısır'ın Deşt-i Kıpçak'tan sağladığı köle ticaretini elinde tutarak Baybars ile oldukça yakınlaşan Cenevizliler, Prens Edward ile fazla ilgilenmemişlerdi. Geriye kalan son umudu olan Moğollar ise, kendisine çok fazla katkı sağlayamamışlardı. Edward, İran'daki Abaka Han'a (1265-1282) gönderdiği elçilerinin

⁶³ G. I. Bratianu, *Recherches sur le Commerce Genoıs dans la mer Noire au XIIIe Siecle* (Paris: Geuthner, 1929), 81 vd; David Jacoby, "Economy of the Levant", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 374-377.

⁶⁴ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 359.

⁶⁵ 1256-1258 yılları arasında Venedik ve Ceneviz arasında yaklaşık üç yıl devam eden Saint Sabas Savaşı esnasında da Philippe de Montfort Cenevizlileri desteklemişti. Bu sıra dışı savaş esnasında ayrıca Hospitalierler şövalyeleri Cenevizlileri desteklerken Tapınakçılar ve Alman şövalye tarikatı olan Tötonlar, Venedik tarafında yer almıştı. Bk. Linda Goldsmith, "St. Sabas, War of (1256-1258)", *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 1059.

⁶⁶ Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, 142.

⁶⁷ Yâkût, *Mu'cemül-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 3/412-413; Hugh Kennedy, *Crusader Castles* (Cambridge: Cambridge University Press, 1994), 41-44, 54, 93.

⁶⁸ İbn Tağrıberdi, *en-Nücümü'z-Zâhira*, 7/276; Yunîni, *Zeyl*, 3/239; İbn Abdüzzâhir, *er-Ravzaü'z-Zâhir*, 262; Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 4/3; İbn Kesir, *el-Bidâye*, 13/276; Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 393; Denys Pringle, "Reconstructing the Castle of Safad", *Palestine Exploration Quarterly* 117 (1985), 141-149.

⁶⁹ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/283; Muhammed eş-Şankitî, *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şîî İlişkileri*, çev. İdris Çakmak (İstanbul: Mana Yayınları, 2016), 162.

⁷⁰ T. M. P. Duggan, "Dirty Wars, The World is a Battlefield", *Journal of Book Notices, Reviews and Translations* (London: y.y., 2016), 2/116.

⁷¹ Bernard Hamilton, "Eleanor of Castile and the Crusading Movement", *Mediterranean Historical Review* 10 (1995), 92-103.

Moğolların kendisine yardım edeceğine dair bir vaatle gelmelerine çok fazla sevinemedi. Anadolu'dan gönderilen Moğol birliği Halep'e kadar ilerlemesine rağmen, Baybars'ın Dımaşk'tan büyük bir kuvvetle yardıma gelmesi ile korkarak geri çekilmişlerdi.⁷²

Cenevizli köle tâcirlerinin bazı faaliyetlerini ve sevk güzergâhlarını, William Heyd'in tespitlerinden öğreniyoruz. Deşt-i Kıpçak'tan köle getiren Cenevizliler, İstanbul Boğazı'nı geçerek buradaki Bizans makamlarına gerekli bildirim yapıyor ve gümrüğe de daha önceden belirlenmiş muayyen vergiyi ödüyordu. Bundan sonra yine boğazlar kanalıyla Adalar Denizi'ne ve oradan da İskenderiye'ye doğru yoluna devam ediyordu.⁷³

Köle ticaretinden oldukça yüklü gelirler sağlayarak Memlûk makamları ile iyi ilişkiler kurmak zorunda olduklarının oldukça farkında olan Cenevizlilerin 1291'de Akkâ'nın düşüşü ve Doğu Franklarınin bölgeden tamamen uzaklaştırılmalarındaki süreçte oynadıkları rol de bu arada hatırlanmalıdır. Memlûk Sultanı el-Eşref Halil b. Kalavun'un (1291-1293) kumandasındaki Memlûkler muhasara aletleri ve dev manciniklerle Akkâ'yı muhasara ettiklerinde,⁷⁴ Venedik ve Pisa,⁷⁵ savunmaya büyük oranda destek vermişlerdi.⁷⁶ Akkâ gibi önemli bir ticaret merkezinden Venedikliler yüzünden uzaklaştırılan Cenevizliler, Kalavun ve ardılı ile bir anlaşma yapmayı tercih etmişlerdi.⁷⁷ Bunun yanında 1291'de Haçlıların Suriye ve Filistin sahillerinden atılmalarının acı sonunu Cenevizlilerin seyretme nedenleri arasında, Mısır'a sağladıkları kârlı köle sevkiyatının kesintiye uğrayıp oldukça büyük gelirlerden mahrum kalmaları riskini göze alamamaları olduğu da unutulmamalıdır.⁷⁸

4. KÖLE TİCARETİNDE YENİ ARAYIŞLAR

690/1291'de Haçlıların Akkâ'dan kovulmalarından sonra Papalık, esas gelir kaynağı ticaret olan Memlûkleri zayıflatmak için yine bazı müeyyideler uygulamaya başladı.⁷⁹ Memlûklerle ticaretin ana muhatapları olan İtalya şehir devletlerinin Mısır'a silah sanayiinde kullanılan malların papalık tarafından yasaklanması yanında "beyaz köle" ticareti de ambargo kapsamına alındı.⁸⁰

Papalığın bu ambargosuna karşı Mısır ticareti gerilemedi; bilakis Memlûkler bu kez yeni arayışlar içine girdiler. Onların Anadolu Selçuklu Devleti'ne yönelerek kereste ve köle ihtiyacını Selçuklular vasıtası ile temin etme yoluna gittiklerine dair haberleri⁸¹ ihtiyatla karşılamak gerekir. Zira bu sırada Anadolu, Memlûklerin de en önemli rakipleri; hatta düşmanları olan İlhanlıların denetimi altında idi. Hal böyle olunca bu sırada Baybars'ın ve ardıllarının köle ihtiyacını bu sırada en hareketli ticaret merkezi olan Ermenilerin kontrolündeki Ayas/Yumurtalık Limanı'ndan sağladıklarını düşünebiliriz. Ermeniler, İlhanlıların en önemli

⁷² Abraham Konstantin d'Ohsson, *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*, çev. Bahadır Apaydın (İstanbul: Nesnel Yayınlar, 2008), 459.

⁷³ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 514.

⁷⁴ Ebü'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 4/24-25; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübela*, 12/472; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 28/419-420; Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sâ*, 3/499; 4/184; Makrizî, *Hitât*, 3/416, 4/228.

⁷⁵ Pisa, 1284 yılında Meloria deniz savaşında Cenevizliler karşısında aldığı büyük yenilgi ile denizlerde yitirdiği prestijini, Venedik yanında yer alarak geri almaya çalışıyordu. Pirenne, *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, 164.

⁷⁶ Erwin Stickel, *Der Fall von Akkon: Untersuchungen zum Abklingen des Kreuzzugsgedankens am Ende des 13. Jahrhunderts* (Bern: Lang, 1975), 89, 93, 175-186; Asbridge, *Haçlı Seferleri*, 651-655.

⁷⁷ Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, 3/352; Avrom A. Udovitch, "International Trade and the Medieval Egyptian Countryside", *Agriculture in Egypt*, ed. Alan K. Bowman-Eugene Rogan (Oxford: Oxford University Press, 1999), 267-287.

⁷⁸ Bk. Reuven Amitai-Preiss, "Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement", *Mediterranean Historical Review* 7 (1992), 50-65; David Ayalon, *The Mamluk Military Society: Collected Studies* (London: Variorum, 1979), 89 vd.

⁷⁹ Saîd A. el-Aşûr, *el-Hareketü's-Salibiyye* (Demmâm: Mektebetü'l-Mütenebbî, 2009/1430), 2/1204.

⁸⁰ Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, 237.

⁸¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986), 129.

müttefikleri arasında olmasına rağmen Memlûkler, Cenevizliler aracılığı ile buraya gelen Kıpçak, Çerkes ve Rum kölelere kolaylıkla sahip olabilmişlerdi.⁸²

Cenevizlileri daha sonra başka güçlerin takip edeceğini de hatırlatalım. Portekizliler, daha Ümit Burnu'nu keşfetmeden önce gemileri ile Afrika sahillerine açılmışlar ve 1441'de ilk köle yüklü gemileri ile geri dönmüşlerdi.⁸³ 1562-1563 yılından itibaren köle ticaretinin yeni bir aşamaya gireceğini ve İngiliz John Hawkins'in köle taşıyan gemilerinin Güney Amerika'daki İspanyol sularına girerek yeni bir acımasız safha başlatacağını da belirtelim. Bundan sonra da yavaş yavaş şeker kamışı tarlalarının Afrika'dan Portekizli, İngiliz, Fransız ve Hollandalı köle tüccarlarının getirdiği zenci tarım işçileri ile dolmaya başlayacağını zikretmeden geçmeyelim.⁸⁴ Ne de olsa Haçlılar ve onları takip eden sömürgecilerin iş gücü, Kuzey Karadeniz ve Afrika'dan getirilen kölelerle karşılanmalı ve bunun için de yeni arayışlar içine girilmeli idi.

SONUÇ

1095-1291 yılları arasında Suriye ve Mısır coğrafyasında sürüp giden Haçlı seferleri, Halep'teki Melik Rıdvan, Dımaşk'taki Melik Dukak gibi Selçuklu ailesinden gelen soylular tarafından engellenememişti. Üstelik ismi geçen bu liderler, Haçlılarla savaşmak yerine zaman zaman kendi aralarındaki kavgalarla gündeme gelmişlerdi. Bundan sonra da tarih sahnesine Tuğtegin, Çavlı gibi köle kökenli liderler çıkmış, onları Dımaşk emiri Muînüddin Üner gibi memlûk kökenli dâhiler takip etmişti. Bundan sonra Suriye ve Mısır'ı birleştirmenin yolunu açarak Urfa Haçlı Kontluğu'nu sona erdiren Zengîlerin de orduları memlûk kökenli savaşçılar ile güçlenmiş, Nuriyye birliklerini daha sonra Eyyûbî ordularında Salâhiyye, Esediyye ve Salihyye gibi köle kökenli askerler ile yoluna devam etmişti. Eyyûbî ordusunda görev yapan memlûk askerleri Yedinci Haçlı Seferi'nin kırılğan ortamında bir devlet kurmuş ve ardından da Haçlıların ve Moğolların korkulu rüyaları haline gelmişlerdi.

Bu süreç içerisinde Haçlılar önemli toprak kayıplarına uğradıkları gibi önemli ölçüde insan gücünü de köle kökenli Müslüman savaşçıların kılıçları altında yitirmişlerdi. Buna karşı pek çok girişimde bulunan Haçlılar ve Papalık, köle ticaretinin önünü kesmeye çalışsalar da en büyük köle tacirlerinin kendi aralarından çıkmasını engelleyememişlerdi. Karadeniz'in kuzeyinden elde ettikleri kölelerle boğazları geçen Cenevizliler, getirdikleri Mısır ordusu için hayatî öneme sahip köleleri yüklü paralar karşılığında Memlûk yetkililerine teslim etmişlerdi. Böylece papalığın ambargoları ve Doğu Haçlılarının engellemeleri bir işe yaramamış, Suriye ve Mısır'ın Müslüman yöneticileri bu köle kökenli eğitilmiş askerler ile büyük zaferler kazanmış, sonunda da 1291 yılında Haçlıları Suriye ve Filistin sahillerindeki yerleşimlerden kovmayı başarmışlardı. Bu süreç olaylara Bizans, Altın Orda Devleti ve İlhanlıları da dâhil etmiş, bu gelişmeler de Haçlı seferlerinin çıkar ilişkileri ile dolu yönlerini daha net olarak gözler önüne sermiştir. Daha sonraki dönemlerde Afrika'ya yönelen sömürgeci esir tâcirleri, buradan elde ettikleri köleleri Yeni Dünya'daki şeker kamışı tarlalarında çalıştırarak Haçlı seferleri, sömürge tarihi ve kapitalizmin aynı izdüşümüne sahip olduklarını ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

Aktan, Ali. "Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı". *TTK Belleten*, 59/226 (1995), 605-620.

Amitai-Preiss, Reuven. "Mamluk Perceptions of the Mongol-Frankish Rapprochement". *Mediterranean Historical Review* 7 (1992), 50-65.

Asbridge, Thomas. *Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2014.

⁸² Barber, *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*, 372; R. Irwin, "The Supply of Money and the Direction of Trade in Thirteenth-Century Syria", *Coinage in the Latin East*, nşr. P. W. Edbury-D. M. Metcalf (Oxford: Oxford University Press, 1980), 84; Jean Richard, "The Eastern Mediterranean and its Relations with its Hinterland", *Les Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen Age, Variorum Collectes Studies* 69 (1977), 1-18.

⁸³ Umberto Eco, *Ortaçağ, Keşifler, Ticaret, Ütopyalar*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 179.

⁸⁴ McNeill, *Dünya Tarihi*, 514.

- Aşûr, Saîd A. *el-Hareketü's-Salîbiyye*. Demmâm: Mektebetü'l-Mütenebbî, 2009/1430.
- Ayalon, David. "Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi". çev. Samira Kortantamer. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, 4 (1989), 211-247.
- Ayalon, David. *The Mamluk Military Society: Collected Studies*. London: Variorum, 1979.
- Barber, Malcolm. *Yeni Şövalyelik, Tapınak Tarikatının Tarihi*. çev. Berna Ülner. İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2006.
- Barthold, V. "Fergana". *İslam Ansiklopedisi*. 4/561. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Başan, Aziz. *The Great Seljuqs, A History*. London: Routledge, 2010.
- Belâzurî. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
- Bratianu, G. I. *Recherches sur le Commerce Genoıs dans la mer Noire au XIIIe Siecle*. Paris: Geuthner, 1929.
- Carra de Vaux, B. "Ousama, un Emir Syrien au ler Siecle des Croisades". *Revue des Questions Historiques* 58 (1895), 367-390.
- Cevâd Ali. *el-Mufaşşal fî târîhi'l-Arab kıable'l-İslâm*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- Chartrou, Josephe. *L'Anjou de 1109-1151*. Paris: Presses Universitaires de France, 1928.
- Cobb, Paul M. *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. Ekin Duru. İstanbul: Say Yayınları, 2018.
- Decel, Aurel. "Karadeniz". *İslam Ansiklopedisi*. 6/242-243. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Duggan, T. M. P. "Dirty Wars, The World is a Battlefield". *Journal of Book Notices, Reviews and Translations*. London: y.y., 2016.
- Ebû Şâme. *er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. thk. İbrahim Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
- Ebû'l-Fidâ. *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.
- Eco, Umberto. *Ortaçağ, Keşifler, Ticaret, Ütopyalar*. çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Frankel, Rafael. "Montfort". *The New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*. 3/1070-1073. ed. E. Stern (Jerusalem: Simon & Schuster, 1993).
- Gibb, Hamilton A. R. "The Armies of Saladin". *H. A. R. Gibb, Studies on the Civilization of Islam*. 74-90. ed. S. J. Shaw and W. R. Polk. Boston: Beacon, 1962.
- Goldsmith, Linda. "St. Sabas, War of (1256-1258)", *Crusades an Ancylopedia*, 1059. ed. Alan V. Murray. California: Santa Barbara, 2006.
- Grousset, Rene. *Bozkır İmparatorluğu, Atilla, Cengiz Han, Timur*. çev. M. Reşat Uzmen. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1980.
- Halife b. Hayyât. *Târîhu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397.
- Hamilton, Bernard. "Eleanor of Castile and the Crusading Movement". *Mediterranean Historical Review* 10 (1995), 92-103.
- Heyd, William. *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*. çev. E. Ziya Karal. Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- Holt, P. M. *Haçlılar Çağı, 11. Yüzyıldan 1517'ye Yakındoğu*. çev. Özden Arıkan. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- İbn Abdilber el-Kurtubî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.

- İbn Abdürabbih. *el-İkdü'l-Ferîd*. nşr. Ahmed Emin vd. Kahire: Matbaatu Lücneti't-Te'lif ve'n-Neşr, 1940-1953.
- İbn Abdüzzâhir. *er-Ravzu'z-Zâhir fî Sîreti'l-Meliki'z-Zâhir*. nşr. Abdülaziz el-Huveytır. Riyad: Meşveret, 1396/1976.
- İbn Asâkir. *Tarihu Dımaşk*. thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî. Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.
- İbn Dokmak. *Nüzhetü'l-Enâm fî Târihi'l-İslâm*. thk. Dr. Semîr Tabbâre. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999.
- İbn Hacer el-Askalanî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
- İbn Haldun. *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fî Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihi min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904.
- İbn Hişâm. *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. şrh. M. es-Sekkâ-İ. Ebyârî-A. Şelbî. Kahire: y.y. 1375/1955.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Abdullah et-Türkî. b.y., Dâru Hicr, 1418/1997.
- İbn Manzûr. *Muhtasar-ı Târihi Dımaşk*. thk. Ruveyha en-Nahhâs vd. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984.
- İbn Sâ'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Şeddâd, İzzeddin. *Baypars Tarihi*. çev. M. Şerefüddin Yaltkaya. İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- İbn Şeddâd, İzzeddin. *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre*. b.y., y.y., ts.
- İbn Tağrîberdî. *en-Nücûmu'z-Zâhire fî Mülûk Mısr ve'l-Kahire*. nşr. M. Hüseyin Şemseddin. Beyrut: Vezâretü's-Sekâfe ve'l-İrşâd, 1992.
- İbn Vâsıl. *Müferrücu'l-Kurûb fî Ahbâri Benî Eyyûb*. thk. Cemâleddin eş-Şeyyâl vd. Kahire: el-Matbaatu'l-Emîriyye, 1377/1957.
- İbnü'l-Adîm. *Buğyetü't-Taleb fî Târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. by: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr. *el-Kâmil fî't-Tarih*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997.
- Jacoby, David. "Economy of the Levant". *Crusades an Ancylopedia*, ed. Alan V. Murray (California: Santa Barbara, 2006), 374-377.
- Juynboll, Th. W. "Abid". *İslam Ansiklopedisi*. 1/111. İstanbul: MEB Yayınları, 1993.
- Kalkaşendî. *Subhu'l-A'şâ fî Sinaâti'l-İnşâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Karakuş, Nadir. *Baybars*. ed. A. Demircan-Ş. Öz. İstanbul: Ensar Yayınları, 2022.
- Kennedy, Hugh. *Crusader Castles*. Cambridge: Cambridge University Press, 1994.
- King, D. J. Cathcart. "The Taking of Crac des Chevaliers in 1271". *Antiquity* 23 (1949), 83-92.
- Konstantin d'Ohsson, Abraham. *Moğol Tarihi, Denizler İmparatoru Cengiz*. çev. Bahadır Apaydın. İstanbul: Nesnel Yayınlar, 2008.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: TTK Yayınevi, 1987.

- Lamb, Harold. *Selâhaddin Eyyubi ve Haçlılar*. çev. Sinem Ceviz. İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2017.
- Lane-Pool, Stanley. *Saladin and the Fall of the Jerusalem*. London: Independently Published, 1898.
- Lewis, Bernard. *Race and Slavery in the Middle East: An Historical Enquiry*. Oxford: Oxford University Press, 1990.
- Lombart, Maurice. *İslâm'ın Altın Çağı, İlk Zafer Yıllarında İslam*. çev. Nezh Uzel. İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- Irwin, R. "The Supply of Money and the Direction of Trade in Thirteenth-Century Syria". *Coinage in the Latin East*. nşr. P. W. Edbury-D. M. Metcalf (Oxford: Oxford University Press, 1980).
- Maalouf, Amin. *Müslümanların Gözüyle Haçlı Seferleri*. çev. M. A. Kılıçbay. İstanbul: Telos Yayıncılık, 1998.
- Madden, Thomas F. *The Concise History the Crusades*. New York: Rowman & Littlefield, 2014.
- Makrizî. *el-Mevâiz ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitât-ı ve'l-Asâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418.
- Makrizî. *es-Sülûk li Ma'rifeti Düveli'l-Mülûk*. thk. Muhammed Abdülkadir Ata. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- Marriot, Emma. *Bir Nefeste Dünya Tarihi*. çev. Egemen Yılığür. İstanbul: Maya Kitap Yayınları, 2015.
- Mayer, Hans Eberhard. "Studies in the History of Queen Melisende". *Dumbarton Oaks Papers* 26 (1972), 95-182.
- McNeill, William H. *Dünya Tarihi*. çev. Alâeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2002.
- Nesevî, Muhammed b. Ahmed. *Sîreti's-Sultan Celâleddin Mengübertî, Celâleddin Harizmşah Biyografisi*. çev. Necip Asım, nşr. Mustafa Demirci. Konya: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Nicolle, David. *Malazgirt 1071, Bizans Gücünün Çöküşü*. çev. Özgür Kolçak. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Northrup, Linda S. *From Slave to Sultan*. Stuttgart: Steiner, 1998.
- Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.
- Ögel, Bahaeddin. *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1984.
- Pedani, Maria Pia. "Venedik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/44-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Pirenne, Henri. *Hız Muhammed ve Charlemagne*. çev. M. Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.
- Pirenne, Henri. *Orta Çağ Avrupası'nın Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. çev. Uygur Kocabaşoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Pirenne, Henri. *Orta Çağ Kentleri*. çev. Şadan Karadeniz. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Pringle, Denys. "A Thirteenth-Century Hall at Montfort Castle in Western Galilee". *Antiquaries Journal*, 66 (1986), 52-81.
- Pringle, Denys. "Reconstructing the Castle of Safad". *Palestine Exploration Quarterly* 117 (1985), 141-149.
- Richard, Jean. "The Eastern Mediterranean and its Relations with its Hinterland". *Les Relations entre l'Orient et l'Occident au Moyen Age, Variorum Collectes Studies* 69 (1977), 1-18.
- Richards, D. S. "Crusades". *Encyclopedia of Arabic Literature*. 1/178. London: Cambridge University Press, 1998.

- Riley-Smith, Jonathan. "The Templars and the Castle of Tortosa". *English Historical Review* 84 (1969), 278-288.
- Roux, Jean Paul. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Basımevi, 1986.
- Safedî. *Nüzhetü'l-Mâlik ve'l-Mülûk fî Muhtasarı Sîreti men vellâ Mısr ve'l-Mülûk*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmurî. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- Savvides, Alexios G. C. "Some Notes on the Ghazi Warriors of the Muslim Faith in the Middle Ages". *Journal of Oriental and African Studies* 11 (2003), 211-214.
- Sevim, Ali. *Malazgirt Meydan Savaşı*. Ankara: TTK Yayınları, 1971.
- Sibt İbnü'l-Acemî. *Kunûzü'z-Zeheb fî Târîh-i Haleb*. Halep: Dâru'l-Kalem, 1417.
- Sibt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârîhi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dımaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
- Spuler, B. *İran Moğolları: Siyâset, İdare ve Kültür-İlhanlılar Devri 1220-1350*. çev. Cemal Köprülü. Ankara: TTK Yayınları, 1957.
- Stickel, Erwin. *Der Fall von Akkon: Untersuchungen zum Abklingen des Kreuzzugsgedankens am Ende des 13. Jahrhunderts*. Bern: Lang, 1975.
- Süryani Mikhail. *Süryânî Patrik Mihail'in Vakayinâmesi*. çev. Hrant D. Andreasyan. Ankara: TTK Kütüphanesi Tercümeler Kısmı, 1944.
- Şankıtî, Muhammed. *Haçlı Savaşlarının Etkisi Altında Sünnî-Şîî İlişkileri*. çev. İdris Çakmak. İstanbul: Mana Yayınları, 2016.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1986.
- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu't-Taberî)*. Beyrut: Dâru't-Turâs 1387.
- Thorau, Peter. *The Lion of Egypt: Sultan Baybars I and the Near East in the Thirteenth Century*. London: Longman, 1992.
- Turan, Şerafettin. "Dubrovnik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/542. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Udovitch, Avrom A. "International Trade and the Medieval Egyptian Countryside". *Agriculture in Egypt*. 267-287. ed. Alan K. Bowman-Eugene Rogan. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Uslubaş, Tolga. *İlk Çağlardan Günümüze Dünya Tarihi Ansiklopedisi*. İstanbul: Karma Kitaplar Yayınevi, 2007.
- Usta, Aydın. "Sâmânîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/67. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Üsâme b. Münkız. *Kitâbü'l-İ'tibâr*. çev. Yusuf Ziya Cömert. İstanbul: Kitabevi, 2012.
- Vâkıdî. *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.
- Villehardouin, Geoffroi de. *Konstantinopolis'te Haçlılar*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- William of Tyre. *A History of Deeds Done Beyond the Sea*. çev. Emily Atwater Babcock-A. C. Krey. New York: Colombia Universty Press, 1943.
- Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Yunînî, Kutbeddin. *Zeyl-u Mir'âti'z-Zamân*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, 1992.
- Yusoff, Kamaruzaman. "Al-Malik Al-Mansur Qalawun". *Jebat*, 17 (1989), 71-82.
- Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

STRUCTURED ABSTRACT

Slavery has been an important element of societies since ancient times, and many states, from the Romans to some societies of Africa, even traded this business. During the Crusades, the weight of the slave trade was the aim of acquiring a warrior mamlūk for the army. For this reason, slavery and the slave trade occupied an important place in the dark relations and distorted sides of the Crusades that continued between 1095-1291. The Mamlūks, who were brought as slaves from regions such as Turkistan, K̄hwārazm, Desht-i Kipchak and trained in Syria and Egypt, became administrators, and emirs; even as a sultan, they accomplished important things, and the soldiers of slave origin under their command also achieved great victories. While the nobles of the Crusaders from the West received the titles of King, Count, Prinkeps and seigneur, the rise of a slave to the position of master in the East attracted the attention of the Franks. The Muslim leaders, who recruited the Mamlūks as slave soldiers, confessed that they would have many sons and would prefer to have a Mamlūk, thus revealing the loyalty and devotion of these slave soldiers. The Crusades that continued in Syria and Egypt could not be prevented by nobles from the Seljuk family such as Melik Ridwan in Aleppo and Melik Duqaq in Damascus. Moreover, these leaders mentioned, instead of fighting the Crusaders, from time to time came to the agenda with fights among themselves. After that, slave-based leaders such as Tughtegin and Chavli emerged on the stage of history, followed by mamlūk-origin geniuses such as Damascus Emir Muīnuddin Uner. After that, the armies of the Zengis, who laid the foundations for the unification of Syria and Egypt and ended the Urfa Crusader County between 1144-1146, were strengthened by the warriors of Mamlūk origin. Mamlūk soldiers serving in the Ayyubid army even managed to establish a state in the fragile environment of the Seventh Crusade, and then became the nightmare of the Crusaders and Mongols. The achievements of the Mamlūks will be better understood if it is remembered that the sultans such as Baybars, who abolished the Crusader Principality of Antakya in 1268, and Qalavun, who ended the Tripoli Crusader Countship in 1289, were of slave origin. The Papacy and the Crusaders, who wanted to prevent their success and victories, made calls to stop the slave shipments as a precaution. For this, Italian merchants such as Genoese, Venice and Pisa, which were in the centre of the slave trade, were tried to be controlled. However, the Italian maritime states that prioritized money rather than the sacred, and especially the Genoese among them, did not listen to these calls and even preferred to turn their ears away to get the lion's share of this trade. Their attitudes once again revealed what the real purpose of the Crusades was through the slave trade. In this process, the Crusaders not only suffered significant land losses but also lost a significant amount of manpower under the swords of slave-based Muslim warriors. Although the Crusaders and the papacy, who made many attempts against this, tried to stop the slave trade, they could not prevent the biggest slave traders from coming out of their own. The Genoese, who crossed the straits with the slaves they obtained from the north of the Black Sea, delivered the slaves that were vital for the Egyptian army to the Mamlūk authorities in exchange for large sums of money. Thus, the embargoes of the papacy and the obstacles of the Eastern Crusaders did not work, the Muslim rulers of Syria and Egypt won great victories with these trained soldiers of slave origin, and finally, in 1291, they succeeded in expelling the Crusaders from the settlements on the Syrian and Palestinian coasts. This process included the Byzantines, the Golden Horde State and the Ilkhanate in the events, and these events revealed the events of the Crusades, which were full of conflicts of interest, more clearly. In the later periods, the colonial slave traders who headed to Africa showed that they had the same projection of the Crusades, colonial history and capitalism by employing the slaves they obtained from here in the sugar cane fields in the New World (America).